

A KORONA ÉS A BUDAI VÁR

Szűkös forrásaink szerint egyértelműen bizonyítható, hogy 1541-ben volt a korona utoljára a királyi palotában, s csak hosszú vándorlások után, 1790-ben került vissza Budára. A két évszám között kétszáznegyvenkilenc esztendő telt el, ez idő alatt a megosztottságok évszázadaiból a polgári átalakulás küszöbére érkezett az ország. S bár törvény mondta ki, hogy „a szent korona [...] az ország szívében, Budán őriztessék”,¹ ez továbbra is csak jámbor óhajnak bizonyult. 1792-ben ugyan Budán zajlott a koronázás, de a napóleoni háborúk alatt Munkácsig, majd újra menekítették Komáromig a koronát. 1830-ban még mindig Pozsonyban helyezték uralkodói főre. 1848–49 a megpróbáltatások ideje: a koronát és a koronázási ékszereket egy hintóra helyezett vasládában a befejezetlen Lánchídon vitték át nagy ügyvel-bajjal, hogy eljuttassák Debrecenbe, azután elásták az orsovai fűzesek alatt. Szerencsére 1853 tavaszán egy szemfüles ügynök Londonban, a Trafalgar Square-en a szó szoros értelmében belebotlott valakibe, aki nagyjából tudta, hova rejtették, de csak ősszel értesíthették egy színelőadáson a Burgtheaterban az uralkodót, hogy megtalálták. A vízmarta vasládában gőzhajón utazott a korona Budára s onnan Bécsbe, majd ismét vissza Budára, s csak 1867-től lett állandó helye a befejezetlen királyi várpalotában.² Kicsit kiélezetten fogalmazva: a korona és a budai vár közös története a polgári korszakban kezdődik. Minket azonban az addigi út érdekel.

Ismeretes, hogy a Mohács óta 1867-ig lezajlott csaknem háromszázötven év különböző politikai megoldások, alternatívák harcának története. Előjáróban illendő hangsúlyoznom, hogy a korona és a budai vár történetének a Mohács utáni időkben külön-külön nagy tárgyi, politikai, eszmei és erkölcsi problematikája van. Ezek többségéről kiváló és hatalmas szakirodalommal rendelkezünk, viszont a kettő összefüggéséről alig kapunk tájékoztatást. A kérdés az, hogy a megosztottság másfél évszázadában a korona milyen tartalmakat hordozott, s hogy Buda miként tartotta meg a török időkben a királyi Magyarország székvárosának virtuális képzetét. Hogyan őrizte meg azt úgy, hogy az ország fővárosává lett? Melyek a közös súlypontok? Milyen változásokat tartalmaznak? E nagy kérdéskörnek egy rövid és elfelejtett részletében a XVII. század középső harmadában olyan összefüggések tűnnek elő, amelyek reálisan, a források szintjén jelzik a történelmi változatok eddigi kevésbé számon tartott lehetőségeit.

I. A XVI. század elejére Buda vitathatatlanul az ország székvárosává fejlődött, a koronához főződő középkori történelmi képzeteket pedig Werbőczy István úgy foglalta össze, hogy az ország nemeseit nyilvánította a Szent Korona tagjainak.³ Mohács után azonban mindez megváltozott.

A csatavesztett II. Lajos király halála után azonnal nyilvánvaló lett, hogy a magyar korona birtoklása az újkor hajnalát élő Európában hatalmi viszonyokat meghatározó érték. Ismeretes, hogy II. Lajos király koronáit, a cseh és a magyar koronát Zsigmond lengyel király is szerette volna megszerezni. V. Károly császár öccsét, Ferdinándot (az akkor már megválasztott magyar királyt) 1527 tavaszán, az olmützi tanácskozás előtt figyelmeztette: semmi áron ne fogjon fegyvert János ellen, „csak a korona maradjon Önnél”. I. Ferenc a fontenebleau-i szövetséget a Szent Koronával legitímált János királlyal kötötte meg.⁴ Szulejmán véleménye a szultáni naplóban olvasható: „A magyaroknál az a szokás, hogy aki ezt a koronát hatalmába keríti és fejére teszi, az lesz a király”.⁵

Közvetlenül Mohács után egy pillanatra még úgy látszott, megmarad a régi hagyományos rend; Székesfehérvárott történt a koronázási szertartás – annak ellenére, hogy a koronát nem a királyi székhelyen, Budán, hanem Visegrádon őrizték –, s mindkét királyt Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg. János király 1526. november 16-i koronázása után Izabella királynéval azonnal Budára vonul, s a székvárosban kezdi berendezni udvarát.⁶ A Pozsonyban megválasztott I. Ferdinánd a koronát 1527 őszén Perényi Péter koronaőrrel a Budán megnyílt országgyűlésre hozatja, s innen viszik Székesfehérvárra. Miután pedig a két királyné, Anna és az özvegy Mária között a székesegyházba bevonuló I. Ferdinánd mint megkoronázott uralkodó hagyja el a várost, Budán alapítja meg a központi kormányzat első intézményét, a Magyar Kamarát. A korona őrzési helye a koronaöri eskü szerint Visegrád. Azonnal kiderül azonban, hogy Székesfehérvár nem lehet többé a koronázási szertartás színhelye, Buda nem lehet a királyi székváros és a koronát sem őrizhetik Visegrádon. A katonai, hatalmi erőviszonyok mindent megváltoztattak.

A korona Szulejmán kezébe jutott, a szultán 1529 őszén Bécs alá tartva elfoglalta Budát, s átadta János királynak. A források tájékoztatása eltérő, Zermegh János (1504–1584) leírása szerint: ami történt, az uralkodói beiktatásnak tekinthető. Mátyás tróntermében az asztalra helyezett koronát és a koronázási jelvényeket a szultán átadta Jánosnak, Zermegh tolmácsolása szerint a következő szavakkal: „Te pedig királyi testvérem! Vedd át a koronázási jelvényeket.”⁷ A Magyar Királyságot jelképező korona átadása nem egyszerű „nagylelkűség”, hanem valóban hatalmi beiktatás, jól átgondolt szultáni koncepció része. A nagyszabású világpolitikai kérdésekkel elfoglalt szultán rendezni kívánta Magyarország uralmi viszonyait.⁸ Erre vall, hogy János király – feltehetően körülötte levő első vonalbeli hívei, talán éppen a világlátott diplomata, Hieronym Łasky tanácsára – azonnal, még október 10-én bejelentette a Szentszéknek, hogy a török császár kezébe adta Buda várát és az ország koronáját. VII. Kelemen válaszáat, a kiközösítést és okait vizsgálva a szakirodalom méltán hivatkozott arra, hogy V. Károly kibékült a pápával.⁹ Az érv kézenfekvő: Szent István király koronáját, a Szent Koronát a szultán nem adományozhatja újra. A pápa döntésében egyaránt kifejezésre jutott a Respublica Christiana eszmeisége és az új hatalmi viszonyok meghatározó ereje. Magyar államférfi vagy erdélyi fejedelem a jövőben soha nem fogadja el a koronát a török hatalomtól, bár erre, amint majd szó lesz még róla, többször is kísérlet történik.

A magyar politikai kultúrában gyakorlatilag jól megfigyelhető alapelv, hogy a megosztottságban is igyekeztek megőrizni az ország virtuális egységét és szerves kapcsolatát a keresztény világgal. A Magyar Királyság katonai erőviszonyokból következő területi széttagolása megkerülhetetlen realitás lett. A Nyugati Királyságban (1570-ig hivatalosan két királya van az országnak, területük a Nyugati és Keleti Királyság; csak ezután nevezik a keleti részt Erdélyi Fejedelemségnek) azt mérlegelték a magyar rendek, hogy Buda helyett Esztergom vagy Székesfehérvár legyen-e a székváros, végül az 1536. évi országgyűlés Pozsony mellett döntött.

A másik indíték az ország virtuális egységének megőrzésére az a meggyőződés volt, hogy a keresztény világ összefog az oszmánok ellen. Jól kifejezi ezt a váradi egyezmény megkötése 1538-ban. A megegyezés leszögezi, hogy V. Károly, János király és I. Ferdinánd egymást kölcsönösen testvérül fogadják, egymást kölcsönösen segítik és a koronát a koronázási jelvényekkel együtt János király visszaadja Ferdinándnak. Mindennek az indítéka abban rejlik, hogy 1538. február 8-án törökellenes szövetség jött létre Rómában a pápai állam, Velence és a Német-Római Birodalom között. Fráter György a két országrész jelentős politikusainak egy csoportjával együtt úgy számított, hogy megindul az ország oszmánok megszállta területeit visszafoglaló nemzetközi háború. A remény illúziójának bizonyult, a szultán válasza viszont drasztikus valóság. Több körülmény figyelmeztet rá, hogy noha Buda török megszállása katonai megfontolásból történt, Szulejmán teljesen tudatában volt a Magyar Királyság székvárosának politikai és rituális jelentőségével.

Végző soron Buda török elfoglalásából következett, hogy a koronát és a koronázási jelvényeket János király özvegye átadta I. Ferdinándnak. Amint 1541 kora őszén János király özvegye a királlyá választott csecsemő János Zsigmonddal elindult Gyulafehérvárra, Fráter György az öt személy szerint lelkileg is megviselő és valóban katasztrófális helyzetből az egyedüli kiutat a váradi megegyezés alapján vélte megtalálni. Mivel V. Károly és I. Ferdinánd kötelezettséget vállalt, hogy török támadás esetén segítséget nyúj-

tanak a magyaroknak, Fráter György szinte fenntartások nélkül bízott benne: „Európa védőbástyája” eleste miatt a kereszténység valóban összefog Magyarország érdekében. 1541 végén megkötötte a gyalui egyezményt, s az 1543–44. évi hadjárat kudarcra, az 1547-i Habsburg–török béke után is, V. Károly és I. Ferdinánd levelei az egész Európa összefogásával biztatták, ha a Keleti Királyságot átadja. Tehát nem csupán Erdélyt – bár katonai megszállása, igazgatásának és gazdasági értékeinek kézbevétele elengedhetetlen fontos feltételei a megállapodásnak –, hanem a fél ország királyságát, s a koronát kell a koronázási jelvényekkel együtt átadnia. Ecsedy Báthory András országos főkapitány általános véleményét fejezte ki: úgy véli – írta Fráter Györgynek –, hogy a Keleti Királyság átadásából, vagyis a két királyság egyesítéséből I. Ferdinánd alatt, az egész ország megszabadítása és az egész kereszténység közjava következik.¹⁰ A koronát 1551. július 21-én Tordán, majd július 26-án Kolozsvárott az országgyűlés jóváhagyásával a Szent Mihály-templom oltárán bemutatva adta át Izabella özvegy királyné I. Ferdinánd megbízottjának, Gianbattista Castaldo császári hadvezérnek. Fráter György V. Károlynak és I. Ferdinándnak írott levelei egybecsengenek a koronát átadó Izabella királyné beszédének lényegével: a döntés az egész királyság érdekében és abban a reményben történt, hogy az a keresztény világnak hasznára lesz.¹¹ Forrásaink szórt adatai egyaránt tájékoztatnak konkrét programokról és bizalmatlanságról. Egyrészt arra számítottak, hogy Erdély átadása után hamarosan visszafoglalhatják Budát. Másrészt pedig Ferdinánd környezetében állandóan kísértett a gyanú, hogy Fráter György maga tör a királyi hatalomra.¹² A történetírók figyelmét I. Ferdinánd csapatainak és megbízottainak 1551. évi erdélyi bevonulásával foglalkozva főleg Fráter György bíboros és váradi püspök december 17-én az alvinci kastélyban történt meggyilkolása kötötte le. A felelősséget magára vállaló I. Ferdinánd és a pápai vizsgálat egyaránt hangsúlyozta a bíboros ellenőrizhetetlen török kapcsolatait. A korona átadásának diplomáciai jelentősége ily módon háttérbe szorult. Annak ellenére, hogy koncepcionális, bár nem könnyen érvényesített folytatása, mintegy lezárása történt meg, a speyeri egyezményben (1570) az is lefektetett alapelv, hogy a királyi címet nem kettőzik meg, János Zsigmond mint fejedelem uralkodik. Ezzel létrejött a másik magyar állam, a „Principatus Transylvaniae”, az Erdélyi Fejedelemség.

A magyar korona nemzetközi jelentősége Ferdinánd 1556. évi német-római császárrá választásában egyértelműen kitűnt. 1563-ban pedig az első pozsonyi királykoronázás, Miksa főherceg megkoronázásának szertartása, rituális rendje a Királyi Magyarország egyházi és világi rendi főméltóságai és a Habsburg-dinasztia között létrejött kompromisszumot fejezte ki. Az országgyűlést Szent István napjára hívta össze I. Ferdinánd, s pozsonyi bevonulásának rendjében tüntetően nem követte a császárt megillető protokollt. A német-római császári méltóságnak megfelelően az uralkodó bevonulását Pozsonyba Konrad von Pappenheim lovagnak, a birodalom fővezérének kellett volna vezetnie meztelen pallossal. Ezzel szemben a Magyar Királyság szokásrendjének megfelelően, a királyi főlovászmester, Tahy Ferenc lovagolt a király előtt, kivont karddal. I. Ferdinánd ragaszkodott hozzá, hogy mint magyar király vonuljon be – lóháton – Pozsonyba. A több ezer résztvevővel megrendezett és széleskörű diplomáciai érdeklődéssel kísért koronázás a rituálék és jelképek gazdag nyelvezetén a középkori Magyar Királyság valójában már nem létező egységét jelenítette meg. Ferdinánd császár és az új királyi pár, a magyar egyházi és világi főméltóságok meghatározott rendje a koronázás szertartásában, az öltözetek, a Pietro Ferrabosco által tervezett diadalkapu, az ünnepi rituálé, a zászlók, a címerek, a városok koronázási ajándékai, az üdvözlőbeszéd, a díszbéd rendje, az ünnepélyes hadijáték egyaránt a középkori Magyarország történeti jelenvalóságát fejezte ki. Magába foglalta azt a meggyőződést is, hogy hamarosan visszafoglalják a török megszállta területet. Számolni kellett azonban az Oszmán és a Habsburg Birodalom hosszútávú berendezkedésének súlyos valóságával.

A budai pasák többnyire „budai király”-nak nevezték magukat, de a palotát nem használták. Zsigmond-kori részében lőport tároltak, és az 1578 tavaszán bekövetkezett lőporrobbanás iszonyatos rombolást végzett. A tizenöt éves háború (1592–1606) idején a vár látványos ostromainak siralmas kudarcai a török elleni vállalkozást is jellemezheték: kezdeti sikerek, hosszan elnyúló háborús agónia, amibe csaknem belepustult az egész ország. A háború eseményeivel foglalkozó röplapok és leírások a koronás címerrel jelentek meg. Rudolf magyar királyi méltósága kiemelt hangsúlyt kapott a török legyőzését meghirdető regensburgi fejedelmi gyűlésen. A győzelmeket megjelenítő művészi alkotások és a propaganda az antikvitás hőskultu-

szával ötvözte a Magyar Királyság jelképrendszerét. Rudolf császár pedig teljesen beleélte magát, hogy legyőzi az Oszmán Birodalmat, és kimagasló kulturális központtá kiépített prágai udvarában a kereszténység ősellenségét legyőző hősnak ábrázoltatta magát elsőrangú művészeivel. Elkészíttette a Habsburg Birodalom új szakrális koronáját: ez a három korona, a cseh, a magyar királyi és a német-római császári korona egybeötövözéséből készült el, magas művészi színvonalon. Szent István koronáját a császár mint műkincset helyezte el a Hradzsín kincstárában.¹³

II. Azt az új magyar politikai irányzatot, amelynek jegyében a koronaeszme tartalmát a kor kívánalmai szerint elméletileg és gyakorlatilag egyaránt megfogalmazták, a tizenöt éves háború kudarca váltotta ki. A császári hadsereg tönkrement, a Habsburg Birodalom gazdasági összeomlás szélére és dinasztikus válságba jutott. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség pótolhatatlan veszteségeket szenvedett. Az új politikai kultúrát azonban nem lehetett egy csapásra kialakítani. Fejezetei jól ismertek: Bocskai politikája, a bécsi és a zsitvatoroki béke, az osztrák–magyar rendi konföderáció, a dinasztikus válság megoldása és az 1608. évi pozsonyi országgyűlés. Az új politika különböző irányzatokban bontakozott ki, de a különböző elképzelések és tervek kidolgozói egyaránt a magyar korona országegységet kifejező eszméjében gondolkodtak. Ugyancsak közös meggyőződése volt az erdélyi és a királyságbeli államférfiaknak, hogy fel kell készülni a törököt az ország közepéről kiszorító, a Budát visszafoglaló háborúra.

Bocskai azzal utasította vissza a Rákos-mezején neki ünnepélyesen új koronát kínáló Lala Mohamed nagyvezír rituális adományát, hogy Magyarországnak van koronás királya, a szultán adományozta koronát csak mint ajándékot és nem mint hatalmi jelvényt fogadhatja el. Már nem ismétli meg János király próbálkozását, tartja magát a kialakított alapelvhez, hogy a Magyar Királyság nem osztható meg. Az Illésházy István közreműködésével létrehozott bécsi békében (1606) kikötötte, hogy a koronát kapja vissza az ország. Testamentumában pedig már a jövő különböző lehetőségeivel számol, alternatívákat vázol fel. Ha a magyar koronát továbbra is a Habsburg-dinasztiából származó királyok viselik, az Erdélyi Fejedelemség állami önállóságát megtartva konföderációval kapcsolódják a királysághoz.

Tágabb értelemben az adott történelmi pillanatban a konföderáció működőképesnek bizonyult, a dinasztikus válságot az ausztriai és magyar rendek szövetsége oldotta meg. Mátyás főherceg (1557–1619) az osztrák és magyar rendek csapataival – köztük húszezer magyar hajdúval – vonult Prága alá, hogy az uralkodásra alkalmatlannak bizonyult Rudolfot lemondásra kényszerítse a magyar királyi méltóságról. A lemondás kifejezője, hogy Rudolf visszaadja a koronát, s miután azt az ausztriai és a magyar kancellár közösen átvette, kiállították a Szent Vitus-katedrálisban, majd ünnepélyesen visszahozták Bécsbe. Ezt a gyakorlati politikában új történelmi aktust az 1608. évi országgyűlés hitelesítette, november 19-én megkoronázták II. Mátyást, a választott magyar királyt. A korona állandó helye a pozsonyi vár, őrzésére az országgyűlés választ koronaörököt, s a kétharmad részt magyar, egyharmad részt német katonaságból való őrséget az ország fizeti.¹⁴ Az új politika a megváltozott körülmények között az egyensúly kialakítását célozta. A történelmi fejleményekből következő koronaeszmet és országgépzetet államelméleti szinten Révay Péter (1568–1622) dolgozza ki.

1608-ban, amikor gróf Pálffy István mellett az egykori alnádor, Révay Ferenc unokáját választották meg koronaörnek, új politikai mentalitást képviselő személyiség került ebbe a mindjárt az ország főméltóságai után következő magas tisztségbe. Révay Péter¹⁵ tanulmányait Bécsben, majd Strassburg protestáns egyetemén végezte, 1592-ben Justus Lipsius leveleinek frissen kiadott kötetével jelent meg a politikát korszerű felkészültségű hivatásnak tekintő néhány főúr és nemes Trencsén várbeli találkozóján. Ennek a politikának a lényegét Justus Lipsius fogalmazta meg, számolva hazája, Németalföld és általában Európa változásaival. Tömören pedig a trencsénai kör egyik tagjának, Forgách Mihálynak hozzá írt levelére válaszolva foglalta össze Lipsius: „Az állam kormányzására hivatott férfiak” igazi nemessége nem a származásban, az ősök dicsőségében, hanem a képzettségben rejlik, amit a „studia litteraria ac sapientiae” biztosíthat és ebben rejlik a „vera nobilitas”.¹⁶ Révay Péter minden bizonnyal az első magyar főurak közé tartozott, akik Lipsius *De*

Constantia és *Politica* művein kívül behatóbban tanulmányozták a francia Jean Bodin *Respublica* című (1576) államelméleti munkáját.¹⁷ Révay hitbuzgó evangélikus, a Forgách családból nősül, túróci főispán lesz (1598), királyi tanácsos, táblai bíró, Mátyás főherceg köréhez tartozott, s inkább Pallas, mint Mars hívének tekintette magát. A tizenöt éves háború és következményei, az általános válság tapasztalatai győzhették meg arról, hogy új politikára van szükség. Ezzel kapcsolatos elveit foglalta össze két munkájában, az 1613-ban Augsburgban megjelent *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* címűben¹⁸ és a csak jóval halála után napvilágot látott *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae*-ban.¹⁹

Révay Péter műveinek szerkezetét vizsgálva nyilvánvaló, hogy gondolkozási mechanizmusban és módszerben rendkívül sokat tanult Bodintól. Ő is, miként a francia állam teoretikusa, meghatározza, miért írta munkáját, mi az elérendő cél és milyen utak vezetnek a cél megvalósításához. Megélte a századelő válságát, az élet minden területén tapasztalta, hogy a központi kormányzat működésképtelen lett, s mint Mátyás főherceg híve, közelről is látta a birodalom tehetetlenségét. Művéből, a *De sacrae coronae regni Hungariae*-ből értesülhetünk, hogy a magyar koronához fűződő, a középkorban kialakult állameszme sokak számára már érthetetlen, pusztá formáság: többen „... hazánk jogtudósai [...] nem világítják meg jobban ezt a kérdést, de a történeti igazság mégis arra kényszeríti őket, hogy koronánkat szentnek, angyalinak és apostolinak nevezzék, s más hasonló jelzőkkel ékesítsék fel, noha nevetnek is ezen, és fogukat vicсорítják is emiatt”.²⁰

A *De sacrae coronae regni Hungariae* műfajbeli meghatározása körül a szakirodalomban elég nagy az eltérés. Általában a korona „történeté”-nek vagy a középkori koronaeszme köré épített magyar történelmi áttekintésnek nevezik. Más felfogás szerint viszont államelméleti mű, a késői humanizmusra jellemző királytükör, enyhén áthatva miszticizmussal és némi publicisztikával. A *Monarchiában* a publicisztikai szándék közvetlenebbül érvényesül.²¹

Révay Péter többször is világosan megfogalmazza a korabeli politika célját: megszabadulni a török hatalomtól, visszafoglalni Budát és megvalósítani az ország egységét. Észrevette, hogy az oszmánok ereje megrendült, az Oszmán Birodalom hanyatlik, de Magyarország visszafoglalása a török hatalom alól – amint ezt már a valószínűleg általa is ismert Busbequius is kifejtette – csak az egész kereszténység összefogásával valósítható meg. Együtt a magyar királyi és – ez nagyon lényeges – a német-római császári hatalmat viselő uralkodóval. Különösen nélkülözhetetlen a protestáns német fejedelemségek segítsége. Nincsenek azonban illúziói. Végig kell gondolnia Magyarország történetét, mi több, meg kell fogalmaznia helyzetét kora Európájában. Európa-fogalma erős, új és jelentős.

A *De sacrae coronae regni Hungariae*-t nemcsak nemzetének, hanem egész Európának írta. Az *Ad lectorem* sorai szerint „A magam nemzetének szentelem munkámat, hogy tisztelje a múlt emlékeit [...], vagy pedig hogy a jelent hasonlítsa össze a múlttal, s abból a jövőre merítsen magának tanulságot és óvatosságot. De más népek előtt is fel akarom támi, hogy miért tiszteli úgy a magyar a szent koronáját.”²² Európát azonban nemcsak arról kívánja tájékoztatni, hogy mit fejez ki a magyar korona. Áttekintése az ország történetéről azt a célt szolgálja, hogy az ország viszonyait és történelmi teljesítményeit jobban megismerthesse kora Európájával. Lényegében a krónikák és a humanista történetírók leírásait összegzi. A koronát eredetében Szent István koronájának tartja és minden addiginál valóságosabb ismertetést ad róla, a képekről és elsőként a görög feliratokról is.²³

Teljesen új és eredeti a korona XVI. századi történetének leírása. Éles kritikával emeli ki az 1529. év eseményét, azt, hogy a korona Szulejmán szultán birtokába került. A különböző leírásokat szembesítve Zermegh János véleményét látja hitelesnek: Szulejmán mint a hatalom jelképét adta át a koronát János királynak, mintegy a beiktatás igényével.²⁴ Ez az a terület, ahol Werbőczy elméletét az újabb történeti fejleményeket mérlegelve lényegében kell átfogalmaznia. Akinél a korona van, azé a hatalom. Birtoklásáról s egyben az ország feletti hatalomról ebben az értelemben a katonai erőviszonyok döntenek, s ezt csak a fortuna, a szerencse, vagyis az isteni szándék másíthatja meg. Ez a gondolat vezet át Révay műveinek másik szférájába, a jól gyakorolt hatalom, a jó uralkodás kérdéseinek körébe.

Megőrizve a korona államalapítást kifejező eszméjét, beépíti fejtegetéseibe a XVII. századi Európa államelméleti irodalmának kérdéseit. A konkrét hivatkozásokon kívül is érzékelhető Révay művében Lipsius

és Bodin hatása. Az újkori Európa politikai gondolkozását meghatározó németalföldi és francia államelméleti művek (a *Respublica*, a *De Constantia* és a *Politica*) nyomait keresve nem a szó szerint átvett szövegrészek vagy filológiai egyezések kimutatása a célunk vagy az olyan részek hangsúlyozása, ahol Révay nyíltan vallja mesterének Bodint.²⁵ Még arra sem térhetünk ki, hogy miként Bodin a francia történelem biblikus eredetére helyezi a hangsúlyt, megfigyelhető Révay Péternél is.²⁶

Lényegesnek Révay műveiben az új fogalmakat, a kormányzás új követelményeit, a történelmi áttekintések kritikai szellemét és a jó uralkodás kívánalmaira vonatkozó gondolatokat tekintjük. Ilyen módon értelmezi új rendszerben és írja le Európa történetébe illesztve Révay az országot, ezzel együtt a korona történetét. A műveiben használt fogalmak („*naturae humanae*”, „*naturae oeconomica*”, „*naturae leges*”, „*fortuna*”) a humanizmus hagyományát viszik tovább. A magyar kortörténeti felfogásban igen jelentős, hogy érdeklődik a nemesi kiváltsággal nem rendelkező társadalmi rétegek helyzete, a szegények sorsa, az uralkodó felelőssége, az intézmények története. Európai öntudatából vezethető le szélesebb körű rálátása az ország kormányzására, s hogy nagy jelentőséget tulajdonít a gazdaságpolitikának és az általános belső biztonságának. Nem feledhetjük, hogy közvetlen kortársa volt az általa nagyra becsült Illésházy István nagyszabású gazdasági kezdeményezéseinek. Ismerte összeütközését a komolyabb tőkével rendelkező udvari hitelezővel, Lazarus von Henkellel, majd meghurcoltatását és elítéltetését. Mint Mátyás főherceggel jó viszonyt tartó magyar főúrnak, tudnia kellett azt is, hogy Illésházy a főherceg segítségével menekült ki Lengyelországba. Révay nagyra értékelte a bécsi békét, ezt Illésházy és Bocskai művének tulajdonította.²⁷

Tanulmányaiból és a tizenöt éves háború tragédiájának átéléséből következhet, hogy Magyarország történetét szerves összefüggésben írja le Európa történetével. Erre vallanak – jobb szó híján – összehasonlító elemzései. A koronázás ritusát a francia királyi szertartással veti össze, mintegy megmagyarázva a külföldi olvasónak, hogy amit a francia királyoknál a szentelt olajjal való felkenés jelent, azt testesíti meg Magyarországon a király fejére helyezett korona. Ír a lengyel királyválasztási gyakorlatról, az angol kormányzásról és behatóan foglalkozik a német fejedelemségekkel. Magyarország jövőjét egyértelműen csak úgy látja biztosítva, ha az oszmán hatalmi szférából kiemelkedik. Bár tisztában van korának realitásaival. Ismerte mindazokat a nehézségeket, amelyek az országgyűlések önálló döntéseinek érvényesítését akadályozták, ismerte a hatalom befolyásoló erejét, sőt már a korrupcióról is beszél. Az országgyűlést mégis nélkülözhetetlenek tekintette a jó kormányzás megvalósításához. Bocskait mint „korának főhősét”²⁸ részletesen bemutatja, politikai döntéseit idézve rávilágít Rudolf kormányzatának hibáira is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy milyen veszélyes és kockázatos az a politika, amely ha kényszerből is, de a török segítségre kényszerül. Ismertette a szultán koronát adományozó kísérletét is, bizonyította azt a mindennapi gondolatformává, a XVII. század közismert toposzává csiszolódott tapasztalatot, hogy „a török csak a maga kosarába szedi az epret”.

A politikus programja egyértelmű: reméli, Budát visszafoglalják és a korona visszatérhet Visegrádra. A régmúlt és a közelmúlt tapasztalatai viszont megkövetelik a magyar rendektől, hogy hagyjanak fel a belső ellenségeskedéssel, a vallási harcokkal, legyen szilárd belső béke és egység, szolgálja mindenki a közérdeket. Összességében erkölcsi megújulást kíván, mint elsődleges feltételét a török elleni összefogásnak.

Vitatható, hogy valóban mennyiben volt új ez a program. Nem tudjuk, hogy a *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* mennyiben kelthetett érdeklődést. Érdekes lenne feltárni annak nyomait, hogy a Habsburg-kormányzat döntéshozói ismerték-e. Első megjelenésének időpontja, 1613, sodró események esztendeje. Országgyűlés Pozsonyban, II. Mátyás király törökellenes szövetséget köt Báthory Gábor erdélyi fejedelemmel, majd megjelenik az Erdély elfoglalására induló Bethlen Gábor kiáltványa. Révay könyve Augsburgban látott napvilágot, s nem tudjuk, hogy a német fejedelemségekben milyen visszhangra talált. Megközelítően tárgyszerű válasz csak több forráscsoport gondos, célirányos átvizsgálásával adható. A Szentszék és a Királyi Magyarország viszonyában a század első harmadában változás figyelhető meg, a Habsburgok diplomáciai gyakorlata ugyanakkor átalakul, és a hatalmas sajtó- és röpiratanyag újabb feltárásai bizonyítják, hogy a magyar politikai mozgalmakat rendkívül nagy nemzetközi figyelem kísérte.²⁹ Nagy biztonsággal állítható viszont, hogy Révay Péter műveinek elfogulatlan értelmezése érdekében egy eddig ebből a szempontból számba nem vett területet is át kell tekintenünk.

Minden mű olvasata koronként és szituációként eltérő lehet. Befolyásolja a mindenkori adott politikai csoport igénye, a társadalmi közeg mentalitása. Kérdés, hogy milyen körülmények között, milyen időpontban figyelnek fel rá, fogadják be. Milyenek a szűkebb vagy tágasabb közönség elvárásai, igényei. Milyen az olvasók műtípusismerete, hogyan „írják tovább” a szöveget. A mű értelmezésének megvannak a korhoz kötött meghatározói.³⁰ A *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* második kiadása 1652-ben, Bécsben jelent meg. Ismeretes, hogy ekkor bontakozott ki Pálffy Pál nádor kezdeményezése nyomán Zrínyi Miklós és körének nagyszabású vállalkozása, hogy nemzetközi szövetséget teremtvén és belső reformokkal összefogva a magyar társadalmat, megindítsák a visszafoglaló háborút a török ellen.

Révay Péter mindkét műve (a *De sacrae coronae regni Hungariae* és a *Monarchia*) a XVII. századi Magyarország kimagasló, az 1650–64 közötti években elkészült irodalmi és művészeti alkotásainak sorába illesztve tűnt ismét fel. Egy évvel azután, hogy a *Szigeti veszedelem* a nevezetes mű, *Az adriai tengernek Syreanaia Gróffy Zrínyi Miklós* című kötetben megjelent, látott napvilágot ugyancsak Bécsben a *De sacrae coronae regni Hungariae* szép kiadása, címlapján a korona metszetével. Hamarosan elkészülnek Nádasdy Ferenc gróf megbízásából a sárvári vár freskói a tizenöt éves háborúról, Zrínyi megírja a *Mátyás király életéről való elmélkedések* című államelméleti művét. 1663-ban napvilágot lát Bethlen János *Rerum Transylvanicarum libri quatuor* című munkája.

EBBE A CSAK VÁZLATOSAN ISMERTETETT SZOROZATBA ILLESZKEDIK RÉVAY PÉTER ADDIG KÉZIRATBAN FEKVŐ, ERŐS PUBLICISTIKAI HANGSÚLYOKAT HORDOZÓ MUNKÁJA, A *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae*, AMELY FRANKFURTBAN JELENT MEG 1659-BEN. LEHET AZ ÖSSZEESÉS VÉLETLEN IS, DE NEM VALÓSZÍNŰ. A *Monarchia* BEVEZETÉSÉT NÁDASDY FERENC ORSZÁGBÍRÓ ÍRTA, ÉS A KIADÁS KÖRÜLMÉNYEINEK FELTÁRÁSA A KÖVETKEZŐ KUTATÁSOK FELADATA. ANYNYIT AZONBAN ÉRDEMES MEGJEGYEZNI, HOGY FRANKFURTBAN AZ ELŐZŐ ÉVBEN, TEHÁT 1658-BAN AZZAL A FELTÉTELLEL VÁLASZTOTTÁK MEG I. LIPÓT MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLYT NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRNAK, HOGY HÁBORÚT KEZD A TÖRÖK ELLEN. NÁDASDY MÁR 1646-BAN OTT VOLT IV. FERDINÁND FRANKFURTI KORONÁZÁSÁN, S MIKÉNT ZRÍNYI MIKLÓS HORVÁT BÁN, JÓ KAPCSOLATOKAT ÉPÍTETT KI Ő IS A FRANKFURTI SZAVAZATI ESÉLYEKBE DÖNTŐ SZEREPELT JÁTSZÓ JOHANN PHILIP SCHÖNBORN ÉRSEKSEL, A RAJNAI LIGA ELNÖKÉVEL. NEVÉHEZ FÜZŐDIK A JOAN BLAEU AMSZTERDAMI MŰHELYÉBEN 1662-BEN KIADOTT *Atlas Maior*-KÖTETBEN TALÁLHATÓ MAGYARORSZÁG-TÉRKÉP, A TÖRÖK MEGSZÁLLTA TERÜLETRE (HUNGARIA TURCICA) BERAJZOLT KORONÁS MAGYAR CÍMERREL, AMELYNEK KÉZZEL SZÍNEZETT PERGAMEN PÉLDÁNYA 1664-BŐL VALÓ. UGYANCsak 1664-BEN JELENT MEG NÜRNBERGBEN NÁDASDY AJÁNLÁSÁVAL A *Mausoleum*. FELTEHETŐ, HOGY NÁDASDYNAK LEHETETT MEGHATÁROZÓ SZAVA A HÍRES, DE KELETKEZÉSE KÖRÜLMÉNYEIT TEKINTVE MÉG MA IS KEVÉSSÉ ISMERT FESTMÉNY, AZ *Árpási Köpenyes Madonna* kompozíciójának kialakításában.³¹

ELŐLEGEZVE A MÉLYREHATÓBB VIZSGÁLATOKAT ÉS TARTÓZKODVA A KÖZISMERT TÉNYEK ISMÉTLÉSÉTŐL, MÉLTÁN ÁLLÍTHATÓ, HOGY VANNAK TARTALMI ÖSSZEKÖTŐ SZÁLAK RÉVAY PÉTER MŰVEI ÉS AZ 1663–64. ÉVI TÖRÖK HÁBORÚ ISMERT ÍRÁSAI KÖZÖTT. RÓZSA GYÖRGY MÁR FELHÍVTA A FIGYELMET ARRA, HOGY A *Mausoleum* MIYLEN NAGY HANGSÚLLYAL FOGLALKOZIK A KORONÁVAL. FELTÉTELEZÉSEM SZERINT ELKÉPZELHETŐ, HOGY HATOTTAK ÍRÓJÁRA A *De sacrae coronae regni Hungariae* GONDOLATAI.³² MELLŐZVE A RÉSZLETESEBB TÁJÉKOZTATÁST RÉVAY MŰVEINEK AZ 1650-ES ÉVEKTŐL 1664-IG VÉGIG KÍSÉRHETŐ MAGYAR POLITIKÁBAN FELLEHETŐ NYOMAIRÓL, CSUPÁN ANNYIT HANGSÚLYOZUNK, HOGY MINDKÉT MUNKÁT ÁT-HATOTTA A TÖRÖK ELLENI HÁBORÚ ÉS AZ ORSZÁGEGYSÉG MEGTEREMTÉSÉNEK PROGRAMJA.

ZRÍNYI MIKLÓS NAGY VALÓSZÍNŰSÉGGEL 1663 NYARÁNAK VÉGÉN KÉSZÜLT, A *Török áfium ellen való orvosság* című röpiratának elején írja: „Látok egy rettenetes sárkánt, mely [...] kapóul és ölében viseli a magyar koronát”. A közismert szöveg azt fejezi ki, hogy a rettenetes sárkány, a török el akarja ragadni a magyar koronát. Ennek az a történeti előzménye: Köprülü Ahmed nagyvezír 1663 januárjában felajánlotta Apafi Mihály fejedelemnek, hogy országgyűlést hív össze Pozsonyban, s a magyar rendek királlyá választják. Révay – miként volt róla szó – a legnagyobb tragédiának tekintette, hogy 1529-ben a szultán a kezébe került magyar koronával iktatta Szapolyai Jánost a királyi méltóságba, s különben, felfogása szerint, nincs súlyosabb vétek, mintha a koronát méltatlan kezek illetik. Zrínyi könyvtárában megvolt Révay műve, a *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* első kiadása.³³

A magyar politika nagyszabású vállalkozása, hogy a nemzetközi szövetségben megindított 1663–64. évi háború kiszorítsa a törököt Magyarországról, nem ért célba, a Habsburg-kormányzat váratlanul megkötötte

a vasvári békét. Az Oszmán Birodalom európai hatalmát megtörő háború két évtizeddel később indulhatott csak meg. Emberi életben, anyagiakban a veszteségek alig felmérhetők. Mégis, az 1650–64-es évek története, az akkor megjelent művek eszméi politikai tapasztalatokkal szolgáltak. Valójában nagyon keveset tudunk arról, hogy miként alakul és változik a társadalom történeti érzéke és politikai gondolkozása. Később ugyanis teljesen feledésbe merültek a XVII. századi Magyarországon eleven és életető erőfeszítések a török kiűzésére és a korszerű kormányzásra. Révay Péter műveit ugyan a XVIII. században többször kiadták, de a középkori koronaeszmet az újkori Európa államelméleteivel ötvöző és továbbfejlesztő gondolatait már nem értékelték meg. Kiesett az emlékezetből vagy üres sémává egyszerűsödött Zrínyi és társainak politikája is.

III. Buda a XVII. századi társadalom tudatában úgy élt, mint az egykori, középkori Magyarország székvárosa. A lakosság legkülönbözőbb rétegei, a politikai elit tagjai és a városok, mezővárosok lakói történeti ismeretében Buda török elfoglalása (1541) döntő fontosságú esemény, tájékozódási pont. A kalendáriumok közlik Buda ostromainak időpontját. A társadalom hírlevelekből tájékozódott. Ezek a hírlevelek közölnek tárgyszerű tudósításokat és szóbeszédet, a valóságnak megfelelő híreket és vad elképzeléseket. Sok hír jut el az ország legtávolabbi szegletébe is arról, hogy mi történik a török Budán. Túlzás nélkül állítható, hogy Budára mindvégig nagyon figyelt az egész ország. 1686 nyarán Buda ostroma országos beszédtema. Tucattal idézhetnénk hasonló jelentéseket, mint amit a szolnoki harmincados küldött a Szepesi Kamara tanácsosának a július 28-i rohamról közbeszédben forgó hírekről: „Mátyás király lakó helliben bent volt az Bavarus hada”. A visszafoglalt vár három napig égett, a pusztulást részletező jelentések, levelek, leírások, beszámolók és metszetek kötetekre rúg sokaságából egyetlen részlet Pest első parancsnoka, Koháry István generális öccsének küldött soraiból: „Az Fölső város, azon szerint Mátyás király vára is éppen mind elromlott és összeégett”.³⁴

Magyarország török megszállta területeit a Szent Liga – a Szentszék védnökségével a Habsburg császár és magyar király, Velence, Lengyelország, Oroszország szövetsége – csapatai foglalták vissza. A székváros és a korona képzetében kifejeződő állami önállóságát Magyarország nem nyerte vissza. Témánk további, korántsem egyszerű – és a tárgyszerű forrásfeltárára épített kellő tisztázást nélkülöző – problematikáját csupán néhány vázlatos utalással jelezzük.

1686-ban Buda visszafoglalását az európai összefogás győzelmeként ünnepelte a keresztény világ. Nem sokkal utána a Szent Liga tagjai, Velence és a Habsburg-udvar között megromlott a viszony. Nem utolsósorban azért, mert Lipót császár a Balkánon a velencei fegyverekkel elfoglalt területekre történelmi jogon igényt formált, lévén Dalmácia, Bosznia, Horvátország, Szlavónia, Szerbia és Bulgária a Magyar Korona országa. Thököly Imre (1657–1705) 1684-ben kiadott kiáltványában még a „keresztény vallások védelmében és a nemzetek szabadságáért” a török ellen vívott évszázados harcok történelmi jelentőségéről szól. 1690 után társaival és csapattörődékeivel végleg az oszmán hatalom területére szorult. A bujdosók vagy exulánsok pecsétjén magyar címer van korona nélkül.

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) 1703 tavaszán széleskörű társadalmi összefogással indított szabadságharcot Magyarország identitásáért és az Erdélyi Fejedelemség államiségének megőrzéséért. Korszerű államot szervezett, s bekapcsolódott a spanyol örökösödési és az északi háborúba, mert az egész Európát fegyverbe állító küzdelem a hatalmi erőviszonyok átrendezéséért folyt, s az új hatalmi egyensúly garanciát nyújthat Magyarországnak, hogy a Habsburg Birodalom hatalmi szférájában is megőrizheti államiségét. Elérte, hogy Anglia és Hollandia közvetítse a megegyezési tárgyalásokat. Az ország önállóságának olyan sarkalatos pontjai között, mint az önrendelkezés, a törvények és országos intézmények megtartása, a vallások szabad gyakorlása, a kereskedelem szabadsága, olvasható az is, hogy a magyar koronát hozzák vissza Bécsből Magyarországra. Az 1706. évi nagyszombati béketárgyalások alkalmával az angol és holland mediátorok – George Stepney és Jacob Hamel-Bruyninx – a korona hazahozatalára vonatkozó kívánságot méltánylással és megértéssel fogadták. A Rákóczi-szabadságharcot az uralkodó és a magyar főrendek megegyezésével a szatmári béke zárta le. A korona és Buda vára képzetében kifejeződő magyar államiség ügye kima-

radt az európai hatalmi átrendeződés jegyében a hatalmi egyensúly megteremtéséért vívott háborúkat befejező békerendszerből.

1711 után tovább folyt a küzdelem, hogy Buda az ország székhelye legyen, fővárossá fejlődjön és a koronát ott őrizték, s azt az átalakuló ország lakossága ne csak fizikai, hanem eszmei értelemben is magáénak tekinthesse. A hagyományt és a korszerű eszméket ötvöző küzdelmek története külön nagy fejezet.

Kezdetben a Hofburgban a visszafoglalt Budát katonai központnak szánták. Korszerű erődítménnyel, arzenállal, esetleg a Duna csatornájával övezve. A nádor, Esterházy Pál herceg tervet dolgozott ki a székváros újjáépítéséről, s házat vett a várban (6180 rajnai forint értékben). Széchényi György érsek minden vagyonát Budára hagyományozta. Építsenek akadémiát és kollégiumot szegényebb nemesek és jobbágyok számára. Alapítványt létesített, hogy – francia mintára – invalidusháza legyen a rokkant katonáknak.

Buda megépült, de mindaz, ami székvárossá emelte, lassan valósult meg. Hogy a királyi palotát újra fel kell építeni, a magyar rendek eredeti szándéka volt. Az első kezdeményezések az 1715. és 1741. évi országgyűlésen történtek. Ha sikerül majd feldolgozni városenként és vármegyénként gróf Pálffy János és Grassalkovich Antal felszólításának eredményét, csak akkor lesz pontosan megállapítható, hogy a gyakorlatban mennyit értek az áldozatot kérő szép szavak: „...édes hazánk és nemzetünk dicsőségére és boldogságára Budán építendő királyi rezidenciára”.³⁵ 1748-ban Bél Mátyás gondozásában újra megjelent – és ezúttal együtt – Révay Péter két műve. Nincs rá bizonyíték, hogy különösebb érdeklődést keltett volna. II. József a koronázást „elavult üres komédiának tartotta”.³⁶ A koronát, mint múzeumi tárgyat, a császári kincstárban raktározta el. Majd rendeleteit visszavonta, s a koronát 1790-ben Budára hozták, nagy országos ünnepléssel. Ülésezett az 1790–91. évi országgyűlés, reformok terveit tárgyalták, az ország gazdasági, kereskedelmi viszonyait korszerűsítő munkálatokat indítottak. Hatalmas forrásanyaggal rendelkezünk arról a nagy társadalmi megmozdulásról, ami a korona Bécsből Budára vezető útját kísérte: a korona különböző minőségű sajtótudósítások, szónoklatok, naplók, vallomások, versek témája, sőt az ország függetlenségét, új királyválasztást követelő tervezetek gyűjtőpontja lett. Összegyűjtésük és feldolgozásuk eredményeit az eddig ismert anyag alapján előlegezve annyit kockáztathatunk meg, hogy a századvég megosztott és régen változásra érett társadalmának reményeiről, érzelmeiről és indulatairól tájékoztatnak.

1791-ben Buda nádori székhely lett, s a várpalota a Habsburg-nádori helytartó irodája és szálláshelye. Az országgyűléseket három kivétellel Pozsonyban tartották.³⁷

1867-re végre reprezentatív királyi rezidenciává épült a budai vár. A historizmus jegyében megrendezett koronázás látványos ünnepe az európai nyilvánosság elismerésével zajlott. A Révay Péter műveiben vázolt gondolatoknak nem találtuk nyomát.

*

Budapest II. világháborús ostroma alkalmával a királyi várpalota szitává lőtt kupoláján csaknem sértetlenül maradt a korona másolata. 1945 tavaszán egy akkori diák jól emlékszik, hogy úgy beszéltek róla: ez jelkép. Az a pillanat azóta belemosódott a hosszú történelmi folyamatba. Előadásunkban Buda, a székváros és a korona közös jelentéseit vettük számba a XVI–XVIII. század folyamán. A két fogalom összetartozása a XVI–XVIII. században alakult ki. Közös értelmezésének csak a teljes történelmi ismeret tisztaságában lehet realitása.

JEGYZETEK

1. CJH, 1790, 6. tc.
2. BERTÉNYI, 1978; BENDA-FÜGEDI, 1979; KATONA, 1979.
3. ECKHART, 1941, 42.; KARDOS, 1994, 128–129.
4. Összefoglalóan irodalommal: R. VÁRKONYI, 1994, 16–18.
5. Szulejmán szultán naplója. Ford.: THURY, 1893, 386.
6. BARTA, 1987, 193.
7. ZERMEGH, 1662, XI., 397–399. Vö.: SÖRÖS, 1907, 227.
8. PERJÉS, 1979, 194–195.
9. BÁRDOSY, 1943, 84–85.; BARTA, 1987, 195–196.
10. „... ut tam eliberatio regni huius, tam etiam salus reipublicae christiane exinde subsequatur”. Báthory András Fráter Györgynek. Bátor, 1551, március 25. – KÁROLYI, 1879, 527.
11. A korona átadásának története még korszerű feldolgozásra vár. HORVÁTH, 1882, 294–295. – Castaldo jelentése Ferdinándnak a korona átvételéről. Ex Torda 21 July [1561]. In: SZILÁGYI, 1875a, 340–341. – Izabella kolozsvári beszédét közli: BETHLEN, 1782, 491–492. Vö.: BENDA-FÜGEDI, 1979, 124.
12. Vö.: Bernardo de Aldana – I. Ferdinándhoz. Temesvár, 1551. szeptember 12., Bernardo de Aldana – Castaldóhoz, 1551. november 1.: KÖRPÁS, 1999, 116., 128.
13. LISTHIUS, 1735, I., 279–316. Vö.: BARTONIEK, 1938, 122–127. – Újabb leírást tárt fel és KENÉZ Győző fordításában közli: BENDA-FÜGEDI, 1979, 126–141., 251. – VOCELKA, 1981; GALAVICS, 1986, 27–49.; HOLÉIK, 1986, 25.
14. CJH, 1608, 4. tc.
15. FRANKL, 1873, 40–49.; SZILÁGYI, 1875b; BARTONIEK, 1975, 389–403.; BÓNIS, 1981.
16. CORON, 1976, 490–496.; BÓNIS, 1981, 12–14.; KLANICZAY, 1985, 28–29.
17. BARTONIEK, 1975, 391–392, 396. – Bodin hatása Révay művével együtt kimaradt a magyar politikai gondolkodás vizsgálatából: SCHLETT, 1996, 132–148.
18. Augsburg, 1613 (RMK, III., 118.).
19. Frankfurt, 1659 (RMK, III., 2059.). A két mű együtt: BÉL, 1748.
20. BARTONIEK, 1975, 390.
21. BARTONIEK, 1975, 389–391.; BÓNIS, 1981.
22. Idézi: BARTONIEK, 1975, 390.
23. ECKHARDT, 1943, 341–344.; BARTONIEK, 1975, 390.; BERTÉNYI, 1978; BENDA-FÜGEDI, 1979, 164–165.; BÓNIS, 1981.
24. 1748, II., 711–712. Részletesen ismerteti: BARTONIEK, 1975, 395.
25. „Révay is csak Bodin második művéből, a *De republica libri sex* (*Les six livres de la république*) címűből vehette a számismisztikáról vallott nézeteit.” BARTONIEK, 1975, 396.
26. FERENCZI, 1987, 15.
27. KÁROLYI, 1883, 3–164.
28. BARTONIEK, 1975, 396.
29. TUSOR, 2000, 431. kkl.; HILLER, 1998, 205–207.; G. ETÉNYI, 2000, 36–41.
30. A kérdéskör elméleti vonatkozásaira nem térhetünk ki. Vö.: RICOEUR, 1998, 9–42.; FOUCAULT, 1988, 50–74.
31. Mausoleum, 1991. A könyv történetével a reprint kiadás bevezetőjében részletesen foglalkozik RÓZSA György. – A Blacu-térkép lelőhelye: MOL, S 16.361. – *Az Árpási Köpenyes Madonnáról*: GALAVICS, 1986, 99.
32. RÓZSA, 1991, 7–8.; Mausoleum, 1991.
33. Bibliotheca, 1991, 497.
34. Tassy Ferenc szolnoki harmincados – Fischer Mihálynak, a Szepesi Kamara tanácsosának, Szolnok, 1686. augusztus 3., 9 óra. MOL, E 254. Representationes, informationes et instantiae. Fasc.: 1686. augusztus, no. 119. Több hasonló hírlevéllel együtt közli: R. VÁRKONYI, 1988, tavasz, 11–13.
35. NAGY, 1975, 223–225.
36. BENDA-FÜGEDI, 1979, 175.
37. NAGY, 1975, 450–451.

ÁGNES R. VÁRKONYI

THE CROWN AND BUDA

Summary

This is a survey of the history of Buda, the capital and royal residence of medieval Hungary, and the royal crown, traditionally the Holy Crown of King István the Saint, founder of the state, and the associated ideas, covering the period of 1526 to 1867. It brings into focus the recapture of Buda in 1686 after 150 years of Ottoman rule, and the efforts made with a view to developing it into the capital of the country. It outlines the rituals of the royal coronations and the hectic history of the crown which was brought back to Buda as a result of a long political struggle of the Hungarians, after more than two hundred and fifty years of extreme and dangerous vicissitudes.

The paper deals in detail with two works on the theory of the state published by Péter Révay (1568–1622) in Augsburg and Frankfurt respectively for the information of the western countries of Europe. Drawing on the principles of Jean Bodin and Justus Lipsius, Révay modernized the medieval theory of the crown, adjusting it to the demands of the 17th century. The paper also gives a survey of the various views held by the different layers of Hungarian society during the centuries when the country was, territorially and politically, split into three parts, and later during the period of bourgeois development, views which expressed, symbolically, the unity of the country in the concepts of the crown and Buda.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás úgynevezett
Mária Terézia-termének enteriőrészlete.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTÁRA VONATKOZÓ FORRÁSOK A BÉCSI FŐUDVARMESTERI HIVATAL LEVÉLTÁRÁBAN

A budai vár építésére és működtetésére vonatkozó források többsége a Magyar Országos Levéltár (MOL), illetve a Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrizetében van, mivel azonban Magyarország 1526–1918 között a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, a magyar királyok székhelyére vonatkozó források egy része a birodalom központjában, Bécsben maradt meg. Tanulmányom elsődleges célja a bécsi, különösképpen az uralkodói udvartartás irányítását végző főudvarmesteri hivatal (Obersthofmeisteramt; OMeA) levéltárában fennmaradt forrásanyag ismertetése. A források feldolgozására és értékelésére nem vállalkoztam, e feladatot a budai vár történetének szakavatott kutatói hivatottak elvégezni.¹

Az 1686-as visszafoglaló harcok során súlyosan károsodott budai vár rendbehozatala viszonylag gyorsan megindult. Az újjáépítés elsődleges célja nem királyi székhely létrehozása, hanem egy védhető erődítmény kialakítása volt. Ebbe a koncepcióba illeszkedett bele a III. Károly-korabeli palota is a maga egyszerű megjelenésével. Nem véletlen, hogy a várra vonatkozó XVIII. századi bécsi adatok többsége a Kriegersarchivból (hadi levéltár) származik. Bánrévy György mintaszerű tanulmányban dolgozta fel mindazt, amit a haditanács protokollumaiból és a bécsi hadi levéltár gazdag térkép- és tervtárából a témára vonatkozóan fel lehetett tájni.² Bánrévy a Kriegersarchiv-beli adatokat kiegészítette a pénzügyi finanszírozás miatt az ügyben szintén érintett Udvari Kamara levéltárából (Hofkammerarchiv) származó információkkal. A Hofkammerarchiv igazi jelentőségét azonban azok a metszetek adják, amelyek már a palota történetének következő időszakára, Mária Terézia-korabeli építésére vonatkozólag maradtak fent. Zeller Sebestyén metszetei majd minden budai várról írott munka reprodukciói között felbukkannak.³

A két előbbi levéltárral szemben a Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA; szép magyar nevén a Házi, Udvari és Állami Levéltár) a budai palota XVII–XVIII. századi történetére vonatkozólag alig őriz forrásanyagot. A budai palotára vonatkozó bejegyzések csak II. József uralkodása vége felé kezdenek sokasodni a főudvarmesteri hivatal jegyzőkönyveiben, az úgynevezett Hofparteiprotokolléban. A palotába telepített egyetem kiköltöztetése után (1784) üresen álló épületre, elsősorban annak berendezésére vonatkozó első információk 1787-ből valók (Obersthofmeisteramtsakten; a továbbiakban OMeA, 936/1787, 1165/1790), de nagyobb számban majd csak 1791–1792-től jelentek meg a budai várral foglalkozó akták, amikor az épület Sándor Lipót főherceg nádori rezidenciájává vált (1790–1795) és új funkciójának megfelelően kellett berendezni, reprezentatívva tenni.⁴ A budai palota a főherceg-nádor székhelyeként az uralkodói rezidenciák sorába került, ezért a vele kapcsolatos ügyek intézése az udvarmesteri hivatal feladata lett.

Az uralkodói udvartartás személyi és anyagi kérdéseit, az uralkodói rezidenciák ügyeit, mint fentebb említettük, a főudvarmester (Obersthofmeister) vezette főudvarmesteri hivatal (Obersthofmeisteramt) intézte.⁵ A helyzet a magyar udvarnagyi hivatal megszervezése után (1893) sem változott meg lényegesen, a magyarországi uralkodói rezidenciák ügyei továbbra is Bécsbe futottak be.⁶ A főudvarmesteri hivatal után igen tekintélyes mennyiségű levéltári anyag maradt meg (mintegy 3000 raktári egység), amelynek őrzési rendje időről időre változik.⁷ Az 1650–1780 között fennmaradt iratanyag időrendbe van állítva, kutatni vagy darabonkénti átnézéssel, vagy a fennmaradt jegyzőkönyvek, az említett Hofparteiprotokolle segítségével lehet. Az 1700–1784 közötti időből a jegyzőkönyvek fogalmazványai is megmaradtak (Konzepts-Protokolle). Az 1785–1791 közötti iratanyag már számregisztratúrában található, az iratokhoz jegyzőkönyv és index is tar-